

לאחר מעשה אמרה

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס סד
תמוז תשפ"ה

בס"ד

‘ועד טוב’ הינה חבורת לומדים שנפגשת מפעם לפעם ללבן סוגיא למדנית, לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו. במיפגש המשותף מתלבנים הדברים ב’מלחמתה של תורה’.

תורה נמסרה לנו מדור לדור איש מפי איש, אמנם פעמים שחז"ל לימדו שאין לסמוך על הנמסר מחששות שונים – ולפנינו חלק קטן מסוגיא סבוכה זו.

בשם חבורת הלומדים
רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו :

הרב יגאל בלאייש

הרב נח ליפשיץ

הרב יצחק קראוס

הרב שלמה רבינוביץ

תוכן העניינים

- הסתמכות על חכם שאומר בשם אחרים – מקור הנאמנות..... - 4 -
- כמין ימא לטיגני – הטלת ספק במהימנות דברי החכם בשם הרב..... - 6 -
- לאחר מעשה אמרה / מדוע אין לקבל את דבריו..... - 9 -
- האם לאחר מעשה לא יתקבלו דבריו בדבר שאינו נוגע אליו..... - 14 -
- לאחר מעשה – מה נחשב מעשה / לקיים דבריו שאמר מקודם..... - 16 -
- מתי ניתן לשמוע מחכם אף לאחר מעשה / נאמנותו של בועז..... - 21 -
- פסק הרמ"א ובזמן הזה..... - 23 -

הסתמכות על חכם שאומר בשם אחרים – מקור הנאמנות

א. חכם האומר שמועה בהלכה בשם חכם אחר או רבו, מכח מה אנו מקבלים את דבריו ומאמינים לו שדבריו דברי אמת ? יתכן שיסוד הדברים הוא בכלל של "עד אחד נאמן באיסורין"¹ אמנם לכלל זה מיגבלות שונות (וכגון שבמקרה בו איתחזק איסורא אינו נאמן², וגם יש לעיין מה נכלל "באיסורין" שהוא נאמן לגביהם). ויש מקום לדייק מרש"י ב בקידושין דף ע: ד"ה "אם קודם" שזו היא:

אם קודם שבא מעשה לידו אמרה להאי שמועה לתלמידיו בשם רבו נאמן לאומרה בשעת מעשה ואם לאו אינו נאמן להעיד בשם רבו שמא מחמת מעשה הבא לידו הוא אמר כן.

וכיון שכתב "נאמן להעיד בשם רבו" מוכח בפשטות שמדין עדות (עד אחד) יסוד הנאמנות (וכך דייק שו"ת מהר"ם איררה סימן ע"ה והיא תשובת המשפטי עוזיאל ח"ז סימן ק').

ב. שיטת אחרת בצפנת פענח קונטרס השלמה השמטה א'³:

¹ עיין יבמות פז: וכתב רש"י ביבמות פח. ד"ה "ואמר": "ודאי פשיטא לו דסמכינן עליה כל זמן לא נחשד, דאי לאו הכי אין לך אדם אוכל משם חבירו, ואין לך אדם סומך על בני ביתו". ובגיטין דף ב: ד"ה "ומשני": "עד אחד נאמן באיסורין שהרי האמינה תורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקור הגיד והחלב". אמנם תוס' שם ד"ה עד אחד" חולק עליו וסובר שלמדנו מנדה "וספרה לה – לעצמה". ובתנאי שלא איתחזק איסורא (ונדה לא אתחזק איסורא משום שאינה בחזקה לראות כל שעה).

² עיין תוס' בהערה הקודמת (אמנם אם בידו לתקן נאמן – עיין תוס' שם) וגם לאסור שהתחזק ההיתר אינו נאמן כמבואר בתוס' קידושין דף סה: ד"ה נטמאו". ועיין שו"ע יו"ד סימן קכ"ז סעיף ג'.

³ ה"ד גם בספר משנת רבינו יוסף – עמ' 223 עיי"ש הסברו, ועיין גם בצפנת פענח על הרמב"ם פ"ב מאישות ה"ט (מהר" מוסד הרב קוק).

ובאמת זה ג"כ ר"ל ביבמות דף ע"ז וכ"מ וירוש' סנהדרין פ"א גבי זקן ממרא, תלמיד חכם שמורה הלכה קודם מעשה שומעין לו. ר"ל דקודם מעשה לא הוה בגדר נאמנות רק בגדר עצם דכן הוא הדין כמו עפ"י התורה אשר יורוך וכמו שליש דנאמן ולא על הדבר רק על ההוראה והסברא. וזה ר"ל ב"ב דף י"ב דמן החכמים לא ניטלה אבל אחר המעשה אז הוה כמעיד על הדבר...

וביאר את דבריו במשנת רבינו יוסף עמ' 223 :

שהוראת החכם היא כבחינת נביא בעת נבואתו שהיא לא אמירה על נבואה שהיתה לו מזמן אלא הופעת עצם ההתגלות, כך היא מדריגת החכם לא שהוא נאמן על דינו של הדבר אלא הוא יוצר דבר. נאמנות פירושה הדבר שעליו דנים עומד בפנינו והאומר מעיד עליו שדינו כך, אולם העצם אינו זקוק לנאמנות עליו הוא מעיד על עצמו וכדרך הנבואה המתגלית בנביא בשעה שהוא מנבא שהנבואה והנביא הם חד כך החכם אינו מעיד על דינו של דבר אלא אמירתו היא הדין.

ושמענו מדבריו (שיש לעמוד על עומקם), שחכם האומר הלכה (ומפי רבו), אין אנו זקוקים לגדרי עדות (עד אחד נאמן באיסורין), אלא עצם הדברים מחייבים מפאת עצמם, אמנם לא ביאר מה הוא מקור הדבר⁴.

⁴ חזו"א גיטין סימן ק"א ס"ק י"ח: "ועוד חלוק דין בית דין, שכל בני העיר עושין על פיהן אע"פ שלא שמעו כלל מבית דין אלא על פי שמיעה מאחרים... (ס"ק י"ט) והא דכל בני העיר עושין ע"פ בית דין שבעיר אף אם לא שמעו כלם מפיהם, הוא מדין חזקה... (ס"ק כ"א) ענין מעשה בית דין דלא חשיב מפי כתבם היינו משום דבית דין א"צ העדאה אלא הכל עושין על פיהן כל שידענו צואתן בכל אופני הידיעה שהן והלכך מהני כתבן...". ועיין בדבריו בחזו"מ סימן ד' ס"ק ח' לגבי הנאמנות של מתורגמן. ובמרגליות הים לסנהדרין דף יא: אות ד' עמד על הנאמנות של כתב הבא באיגרת, ועיין מנ"ח סימן ת"ט אות א' שבבית דין אין חסרון של עד מפי עד ויכול בית דין של שלשה לשמוע ולומר הדברים לבית דין של כ"ג. ולמדנו שיש דרכי העברת דברים שלא דוקא על פי גדרי עדות הרגילים. ויל"ע שמא גם כך בנידון שלפנינו.

כמין ימא לטיגני – הטלת ספק במהימנות דברי החכם בשם הרב

ג. בגמ' מצאנו הסתפקות האם חכם הוא בר סמכא באמירת דברים בשם רבו,⁵
כמבואר בקידושין מד. :

ר' אסי לא על לבי מדרשא, אשכחיה לרבי זירא, אמר ליה, מאי אמור
האידינא בי מדרשא ? אמר ליה, אף אנא לא עייל, ר' אבין הוא דעייל
ואמר חברותא כולה כר' יוחנן וצווח ריש לקיש כי כרוכיא ויצאה
והיתה, וליכא דאשגח ביה.⁶

⁵ ברור שהתורה מסורה ועוברת מדור לדור ונאמנה עלינו המסורת והקבלה אבל מצאנו מקרים בהם
הוטל ספק במהימנות האומרים, עיין בהרחבה ביד מלאכי סימן תרס"ג, ברכי יוסף יו"ד רמ"ב, יוסף
אומץ סימן ס"ג (ושם כתב בשם הרמ"ע מפאנו סימן צ' שהרמב"ם היה מהפך שמות החכמים כדי
שתיקבע הלכה וכתב שם כתב מהר"ש אלגאזי בספרו קלורית לעין שהאמורא מהפך לתלמידיו סברת
יחיד בלשון רבים לפי שרוצה לפסוק כיחיד וכדי שלא יחלקו עליו הפכה וראיה מסוגיא בפסחים כז.),
באר שבע חולין קיא. שו"ת משנה הלכות חלק י"ז סימן ק"ב. ובאור רש"י האינו עמ' קצ"ו שאין
לחשוד חלילה בחז"ל ומה שראינו שחששו: "אבל הלכה כן היא". ויל"ע מה כוונתו.

⁶ בגמ' בקידושין דף מג: "תנן התם: נערה המאורסה היא ואביה (רש"י: היא או אביה) מקבלין את
גיטה. אמר רבי יהודה, אין שתי ידיים זוכות כאחד, אלא אביה מקבל את גיטה וכל שאין יכולה לשמור
את גיטה אין יכולה להתגרש. אמר ר"ל, כמחלוקת לגירושין כך מחלוקת לקידושין ורבי יוחנן אמר,
מחלוקת לגירושין, אבל לקידושין, דברי הכל אביה ולא היא". ועתה היה דיון על כך בבית המדרש
ור' אבין העיד על שיטתו של ר' יוחנן ועל כך נשאלה השאלה האם הוא בר סמכא לומר מה היה בבית
המדרש (עיין מרומי שדה כאן מה התחדש בבית המדרש שלא היה ידוע מקודם שהיה צריך לסמוך
על ר' אבין).

אמר ליה, רבי אבין בר סמכא הוא (רש"י: בלשון שאילה קאמר ליה ובקי אתה ברבי אבין זה שיש לסמוך על דבריו שמדקדק בשמועתו שאינו משכח) ? אמר ליה אין, כמין ימא לטיגני הוא⁷ (רש"י: לא היתה לו שהות לשכחה בנתיים כשיצא מבית המדרש אמרה לי מיד, כשולה דג מן הים והמחבת נתונה על החור לתתו בתוכו שמן לטגנו)⁸.

מה היא הסיבה לפקפק במהימנותו של ר' אבין ? מדברי רש"י (בביאור השאלה והתשובה) מוכח שהחשש הוא מחוסר דיוק מחמת שכחה ור' אסי אמר שאין לחשוש ששכח כיון שהדברים נאמרו מיד בצאתו מבית המדרש. אמנם האם נסיק מכאן שתלמיד היוצא מבית המדרש נאמן לומר את דבריו רק סמוך לשמיעתם ורק מאדם "בר סמכא", וצ"ע.

⁷ לולי פירוש רש"י לקמן, היה מקום לומר שה"בר סמכא" איננו לגבי החשד באיש, אלא האם חלף זמן בין אמירתו לבין הזמן בו נאמרו הדברים בבית המדרש ושם בבית המדרש של ר' יוחנן חזרו בהם. ועל כך התשובה שר' אבין אמר את דבריו מיד אחר שיצא מבית המדרש, כך שזו המסקנה. ומעין ראיה לדברים בגמ' ביבמות דף סד: דברי רבא אודות ר' אבין לעומת עליו ניתן לסמוך על שמעות בשם רבי יוחנן לעומת רבי יצחק בר יוסף: "אמר רבא ומי איכא דעביד עובדא בנפשיה כי האי? והא איהו דאמר: אבין דסמכא, יצחק סומקא לאו בר סמכא, אבין ישנו בחזרה, יצחק סומקא אינו בחזרה". ופירש"י שם: "אבין דסמכא - מה שאמר אבין משום רבי יוחנן יש לסמוך עליו. ישנו בחזרה - חוזר על תלמודו לשון אחר מצוי כל שעה לפני רבי יוחנן ואם חזר בו רבי יוחנן משום דבר שאמר תחלה שומע אבין וחוזר גם הוא בו אבל רב יצחק אינו מצוי לפניו ופעמים ששמע דבר מרבי יוחנן ולמחר חזר בו רבי יוחנן והוא אינו יודע". אמנם רש"י בסוגייתו לא פירש כך וכמבואר בפנים (ויל"ע אם רבי אבין היה מצוי כל העת בבית המדרש והיה ידוע בכך, כיצד הטילו בסוגייתו ספק במהימנותו שלו, ושם עיקר שימושו לפני ר' יוחנן היה אחר מעשה זה, וצ"ע).

ובהליכות עולם שער ב' פרק ב' אות ל"ה ביאר באופן זה את המציאות של רתרי תנאי אליבא דחכם אחד, ששניהם אומרים אמת רק זה שמע מקודם וזה לאחר מכן אחר שהחכם חזר זו. וזה שלא כשיטת רש"י בכתובות דף נז. ד"ה "הא קמ"ל": "דכי פליגי תרי אליבא דחד מר אמר הכי אמר פלוני ומר אמר הכי אמר פלוני חד מינייהו משקר אבל כי פליגי תרי אמוראי בדין או באיסור והיתר כל חד אמר הכי מיסתבר טעמא אין כאן שקר כל חד וחד סברא ידיה קאמר מר יהיב טעמא להיתירא ומר יהיב טעמא לאיסורא מר מדמי מילתא למילתא הכי ומר מדמי ליה בעניינא אחרינא ואיכא למימר אלו ואלו דברי אלהים חיים הם זימנין דשייך האי טעמא וזימנין דשייך האי טעמא שהטעם מתהפך לפי שינוי הדברים בשינוי מועט". ולא ביאר רש"י מדוע אחד האמוראים משקר, ובסוגייתו רש"י אינו חושש לשקר כי אם לאי דיוק, ואילו תוס' חושש לשקר - לקמן אות ב', וצ"ע.

⁸ ירושלמי, גיטין פרק ו' הלכה ב': "דאמר רבי יוסי חד רב נפק מבית וועדא אמר נפק עובדא כר' יוחנן. וסמכין עליו. לא הוה צריכה מיסמוך עליו אלא דהות מן ימא לטיגני". אמנם כאן לא מדובר בחכם אלא ב"חד" שלא נתברר מי הוא.

ד. תוס' קידושין מד. ד"ה "כמין":

כמין ימא לטיגני... ור"ח פירש דשני מקומות הם וקרובים זה לזה כלומר אין אדם משקר כה"ג דכיון דמקום קרוב הוא סבר אי משקרנא אתי אינש אחרינא ומכחישני⁹ הילכך לא משקר¹⁰.

מדברי ר"ח מבואר שהחשש הוא משקר (ולא משכחה ואי דיוק), אולם אדם לא ישקר כאשר ניתן לברר האם אמר אמת או לא, ויל"ע האם נסיק מדבריו שלעולם לא נוכל לקבל שמועה מחכם אא"כ תהיה לנו דרך נוספת לברר האם דבריו נכונים וזאת אפילו בדברים בהם אין לו נגיעה כלל ? וצ"ע¹¹.

ה. יתכן להציע שעל פי שיטת רש"י, אם יש בפנינו אדם שידוע שהוא זהיר לדקדק בשמועות נוכל לקבל את דבריו גם כעבור זמן רב כיון שהוא דייקן וכמו עד אחד באיסורין (שהוא יסוד הדין לשיטת רש"י וכן"ל) שלא מצאנו שיש מגבלת זמן בין המעשה לבין קבלת דבריו, ולגבי ר' אבין, הוצרכו לומר שאמר את דבריו מיד כל עוד לא הכירו אותו. אבל אין אנו חושדים אותו בשקר.

⁹ ועיין ליד ציון הערה 46.

¹⁰ ויל"ע מדוע ר"ח חושש לשקר ורש"י חושש לאי דיוק מחמת שכחה (ושמא שני החששות קיימים), והאם כאשר מדובר בחשש שאינו מדייק תועיל העובדה שגם אחרים יכולים להכחישו, האם מי שאינו מדייק יודע שאינו מדייק וחושש מאחרים, או שכלל אינו מודע לכך וממילא אינו חושש, וצ"ע. ושמא מחלוקת רש"י ותוס' כאן תלויה בשאלה האם סתם אדם בחזקת נאמן או לא – עיין שו"ע יו"ד סימן קי"ט סעיף א' ובנו"כ. ושיטת רש"י כאן שסתם אדם נאמן רק יש לברר שהוא מדייק, ואילו ר"ח סובר שסתם אדם אינו נאמן, וצ"ע.

¹¹ הרב בן ציון שפירא בהערותיו לבשמן רענן ח"ב עמ' קנ"ה, ובספרו פני אברהם ח"א בהקדמה למהדורה הראשונה (מהדורה חדשה עמ' טז) ציין לדברי המהרש"ל בסנהדרין דף ל: אודות קבלת הלכה מפי מסורת (שמועה כמי הוכרעה הלכה) מפיו ר"ש בן אליקים רק לאחר שקיבל סמיכה: "ומה שאמר ר"ש ליסמיכה ברישא ר"ל אם אינו סמוך לא תוכל לסמוך עליו ולקבוע הלכה שאין ראוי לסמוך על קבלתו". ודקדק מכאן הרב בן ציון שפירא, שכדי להכריע הלכה בין חולקים יש צורך באדם סמוך, ועל פי זאת פירש גם את סוגייתנו, שכיון שיש מחלוקת יש צורך בסמוך. אמנם יל"ע בדבריו האם "בר סמכא" פירושו סמוך איש מפי איש, שלכאורה על כך מדובר במסכת סנהדרין. ועוד, אף אם נשווה בין "בר סמכא" לסמיכה, מדוע רק במקרה של מחלוקת, והרי החשש לאי דיוק (כשיטת רש"י) או שקר (כשיטת תוס') יכול להיות בשני המקרים, וצ"ע.

לעומת זאת לשיטת תוס' שיש חשש שקר, גם הוא אם יאמר את דבריו מיד, לא נוכל לקבל את דבריו במציאות בה אין אחרים שיוכלו לומר כמותו, וצ"ע.

לאחר מעשה אמרה / מדוע אין לקבל את דבריו

ו. קידושין דף ע: (ובעוד מקומות בש"ס)¹²:

דא"ר אבא אמר רב הונא אמר רב, כל ת"ח שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה - שומעין לו, ואם לאו - אין שומעין לו¹³.

ההלכה אותה מורה הת"ח עליה מדובר בגמ', הינה מסורת מפי האמורא שמואל שנאמרת עתה מפיו של רב יהודה¹⁴. וכך גם בסוגיא במסכת בכורות לח: מדובר על הלכה שנאמרה מפי אמורא כעדות על דברי ר"ש

¹² לפנינו רבי אבא בשם רב הונא בשם רב, וכך גם ביבמות צח. וביבמות עז. הובאו הדברים הושמט שמו של רב הונא, ובבכורות לח: הושמט שמו של רב.

¹³ קודם מעשה – עוד לפני שהתעוררה שאלה. לאחר מעשה - לאחר שכבר נעשה הדבר ועלתה שאלה האם נעשה נכון. ויש לעיין מה הדין בשעת מעשה עצמו, דיינו שעתה עולה השאלה ועתה מחדש הת"ח שמועה בשם חכם וכדו', האם נקבל את דבריו? ולקמן באות ט' מחלוקת האם דוקא כשהדבר נוגע אליו, ומסתבר שאם הדבר נוגע אליו, כבר כשעלתה השאלה המעשית יחשב נוגע. וקובץ שיטות קמאי עמ"ס בכורות (לח:) כתב בשם תוס' ישנים מכת"י עמ"ס יבמות עז. : "אם קודם מעשה שומעין לו ואם לאו אין שומעין לו. ואין להקשות א"כ היאך אנו שומעים להוראות ודינים שאומרים החכמים על המעשה כשכא ? וי"ל דהכא דקאמר אין שומעין לו מיירי שהתלמיד חכם צריך לאותו דבר... אבל אם אין התלמיד חכם צריך לאותו דבר מהימן אף אם אומרה לאחר מעשה". אמנם אם אינו צריך לדבר, נאמן אפילו לאחר מעשה ממש ולא רק כשעלתה השאלה.

¹⁴ גמ' קידושין דף ע: : "א"ל ההוא בר דיניה לרב יהודה, לדידי קרית לי עבדא, דאתינא מביית חשמונאי מלכא? אמר ליה, הכי אמר שמואל: כל דאמר מדבית חשמונאי קאתינא - עבדא הוא. א"ל, לא סבר לה מר להא דא"ר אבא אמר רב הונא אמר רב: כל ת"ח שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה - שומעין לו, ואם לאו - אין שומעין לו? אמר ליה: הא איכא רב מתנה דקאי כוותי".

בן לקוניא¹⁵, וכן גם בגמ' ביבמות עז. שהלכה שנאמרה בשם הנביא שמואל¹⁶ וגם בגמ' ביבמות צח. מדובר על אמירה על פסק הלכה שאמר רבי עקיבא מזמן קודם¹⁷. ונסיק מכאן שהחילוק בין "קודם מעשה" לבין "לאחר מעשה" הינו ביחס קבלת שמועה בשם חכם, שאם היא נאמרה על ידי ת"ח קודם מעשה היא מתקבלת, אבל אחר מעשה אינה מתקבלת¹⁸.

¹⁵ גמ' בכורות דף לח: (בדין צורת מומין בככרו): "חלזון נחש ועצב. איבעיא להו חלזון הוא נחש, או דלמא חלזון או נחש? ת"ש, דאמר רבה בר בר חנה סח לי רבי יוחנן בן אלעזר, זקן אחד היה בשכונתינו ור"ש בן יוסי לקוניא שמו, ומימי לא עברתי לפניו, פעם אחת עברתי לפניו, אמר לי, שב בני, שב! חלזון זה מום קבוע לשחוט עליו, וזהו נחש שאמרו חכמים ואף על פי שאמרו, אין אדם רואה מומין לעצמו, אבל מורה הלכה לתלמידים, ותלמידים מורין לו. והאמר ר' אבא אמר רב הונא, כל תלמיד חכם שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה - שומעין לו, ואם לאו אין שומעין לו? איהו נמי - מורה ובא הוה מעיקרא".

¹⁶ גמ' יבמות דף עז. "ועמשא בן איש ושמו יתרא הישראלי אשר בא אל אביגיל בת נחש, וכתוב: יתר הישמעאלי! אמר רבא: מלמד, שחגר חרבו כישמעאל ואמר: כל מי שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב, כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי: עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית. ומי מהימן? והאמר רבי אבא אמר רב: כל תלמיד חכם שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה - שומעין לו, ואם לאו אין שומעין לו? שאני הכא, דהא שמואל ובית דינו קיים". ולקמן באות ד' מחלוקת ראשונים האם לעמשא היתה נגיעה בדרשה ביחס ליוחסין אצלו.

¹⁷ גמ' יבמות דף צח. "ת"ש, דאמר בן יאסיין, כשהלכתי לכרכי הים, מצאתי גר אחד שנשא אשת אחיו מאמו, אמרתי לו, בני מן הרשך? אמר לי הרי אשה ושבעה בניה, על פסל זה ישב ר' עקיבא ואמר שני דברים, גר נושא אשת אחיו מאמו, ואמר ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר שנית דברה עמו שכינה, שלישית לא דברה עמו שכינה... ומי מהימן? והאמר ר' אבא אמר רב הונא אמר רב כל תלמיד חכם שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה - שומעין לו, ואם לאו - אין שומעין לו? איבעית אימא: מורה ובא היה, ואיבעית אימא, משום דקאמר הרי אשה ושבעה בניה, ואיבעית אימא: שאני הכא, דקאמר מעשה אחרינא בהדה".

הרמב"ן בב"ב כו. מבאר סוגיא נוספת ע"פ היסוד שבסוגייתנו. בגמ' בב"ב כו. "רבא בר רב חנן הוו ליה הנהו דיקלי אמיצרא דפרדיסא דרב יוסף, הוו אתו צפורי יתבי בדיקלי ונחתי בפרדיסא ומפסדי ליה; א"ל (=רב יוסף לרבא בר חנן) זיל קרץ. א"ל (רבא לרב יוסף): והא ארחיקי לי א"ל (רב יוסף לרבא בר חנן): ה"מ לאילנות, אבל לגפנים בעינן טפי. והא אנן תנן: אחד גפנים ואחד כל אילן! א"ל: ה"מ אילן לאילן וגפנים לגפנים, אבל אילן לגפנים בעינן טפי. א"ל: אנא לא קייצנא, דאמר רב: האי דיקלא דטעין קבא - אסור למקצייה, ואמר ר' חנינא: לא שכיב שכחת ברי, אלא דקן תאנתא בלא זימניה, מר אי ניהא ליה ליקץ" וכתב שם הרמב"ן: "הא דאמרין אנא לא קאיצנא. קשיא לן אמאי לא והרי הוא מזיק ומצוה להרחיק את עצמו אפילו להפסיד כל מה שיש לו ולא יפסיד חבירו פרוטה? ונראה שלא הודה לדבריו אלא שהיה סבור דבין גפנים לגפנים בין אילנות לגפנים בב' אמות סגי בבבל, ולא רצה לחלוק עליו אלא כענין שאמרו (יבמות ע"ז א') אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם לאחר מעשה אמרה אין שומעין אמר לו לקון הוא בעצמו, ואנן כרב יוסף קיימא לן דליכא דפליג עליה". ולכאורה צ"ע והרי נאמר רק לאחר מעשה (ועיין גם בריטב"א שג"כ פירש כרמב"ן).

¹⁸ ואם הת"ח אומר סברא משלו לאחר מעשה דבריו יתקבלו כך כתב הריטב"א ביבמות עז. "וכל הני מילי אי אמר מגמ' אבל כשאומר מסברא ומביא ראיה לדבריו לעולם שומעין לו וזה פשוט". ועיי' ט"ז יו"ד רמ"ב ס"ק כ"א לא חוששים דהוא מראה פנים בדבר ובאמת אינו כן, וכ"כ בשמו בערוה"ש שם סעיף ס"ח, ועיין ליד ציון ובהערה 51, ובפסק הרמ"א ליד ציון הערה 53.

ויש לעיין האם העובדה שמדובר על "תלמיד חכם שמורה..." שאין אנו מקבלים את דבריו לאחר מעשה, מלמדת שקודם מעשה גם יש לקבל מסורת ההלכה רק מתלמיד חכם או שקודם מעשה ניתן לקבל מסורת מכל אדם נאמן ולא דוקא תלמיד חכם¹⁹, ות"ח שנקט כאן הינו לרבותא של לאחר מעשה²⁰, וצ"ע.

ז. בביאור החילוק בין קודם מעשה לאחר מעשה, נחלקו ראשונים. רש"י בקידושין דף ע: ד"ה "אם" כתב:

אם קודם שבא מעשה לידו אמרה להאי שמועה לתלמידיו בשם רבו, נאמן לאומרה בשעת מעשה ואם לאו אינו נאמן להעיד בשם רבו שמא מחמת מעשה הבא לידו הוא אמר כן²¹.

כלומר, אחר מעשה אנו חוששים שמא התלמיד חכם אינו אומר אמת²²

¹⁹ גם אדם שאינו מהחכמים והוא נאמן יכולה להיות לו מסורת מרבו.
²⁰ מהגמ' ביבמות צח. (בהערה הקודמת) נאמרו דברי בן יאסיין (אולי הוא ר' יוסי בן יאסיין), שיספר על מה ששמע "מגר אחד" ולגבי דברי הגר עלתה השאלה האם נאמן קודם מעשה או אחר מעשה, ולכאורה נוכיח מכאן שקודם מעשה ניתן לקבל מסורת הלכה מכל אדם נאמן ולא דוקא מת"ח.
²¹ וכך כתב גם ביבמות עז. ד"ה "אם": "אם קודם מעשה אמרה שבאת הוראה לידו אמרה ושנאה לתלמידיו בבית המדרש בשם רבו, שומעין לו בשעת הוראה, אם לאו אין שומעין לו שמא מחמת עמשה הבא לידו אמרה". וביבמות צח. ד"ה "אם" כתב רש"י: "...ואם לאו, הואיל ודבר חידוש הוא שמא כשביל מעשה שבא לידו אומרה". ובמסכת בכורות דף לח: כתב רש"י: "קודם מעשה - קודם שבא מעשה ההלכה בידו. שומעין לו ועושין מעשה. (לאחר מעשה) אין שומעין לו - דבשביל המעשה אומרה", ואף שלא כתב לשון "שמא" כפי שכתב במקומות אחרים, מסתבר שכוונת הדברים אחת היא.

ויש לעיין עד כמה הדבר מצוי שיקרה שהת"ח יאמר דבר שאינו אמת ? ובבאר שבע לחולין קיא: כתב תוס' ד' על סוגייתנו: "משמע דרך האמורא לומר מימרא בשם רבושלא אמרה רבו מעולם, ולהכי לא מהימן לגבן במאי דקאמר כשהוא בשעת מעשה...". עי"ש בהרחבה על סוגיות אחרות מעין סוגייתנו ובחילוק בין המקרים.

²² בסוגיית רבי אבין לעיל אות ג'-ד' בה עלתה השאלה האם ר' אבין בר סמכא למסור על מה שנאמר בבית המדרש, תוס' חשש לשקר, אבל רש"י חשש לשכחת דיוק הדברים. ונראה שבנידון שלפנינו אם יש חשש שכחה, אין הוא תלוי אם כבר היה מעשה או לא היה, לפיכך רש"י כאן דן על עצם הדבר האם הוא אמיתי או לא.

ומשנה בכוונה משום המעשה שעתה בא לידו²³ וחשש זה קיים אפילו ביחס לאמוראים (כגון בקידושין ע: ביחס לרב יהודה) ואמנם ברור שמדובר בספק בלבד (ואין לפסול לעדות מי שאומר דבריו לאחר מעשה)²⁴.

והריטב"א ביבמות עז.²⁵ פירש בשונה מרש"י:

דחיישין שמא מתוך שנושא ונותן בהלכה כדי לקיים את דבריו אמר בדדמי כסבור שקבל מרבו...

כלומר, לאחר מעשה יש חשש שמא יזכר מדברי רבו, אבל מחמת רצונו לקיים דבריו לא ידקדק ויחשוב שכך אמר רבו.²⁶

ואילו המאירי בקידושין דף ע: ביאר טעם אחר:

²³ ואמנם הקשה עליו הריטב"א ביבמות עז.: "ולא נהירא, דודאי טעמא דאין שומעין לתלמיד חכם אינו משום דחיישין אשקרא דח"ו..." וכן הנמוק"י בדף כה. מדפי הרי"ף ביבמות: "ועל הא דפרש"י ז"ל דמשום דבית דינו קיים לא משקר הקשו ז"ל דחס ושלום לא חיישין לת"ח שישקר..." - ומ"מ מוכח מדבריו שלמד שרש"י חשש לשקר.

²⁴ יל"ע מדוע אנו חוששים לשקר, והרי לפי רש"י מקור הנאמנות הוא בדיני עד אחד נאמן באיסורין (אות א'), ועד אחד נאמן באיסורין גם לאחר מעשה וגם כנוגע לו (כגון נדה), וקצ"ע מה הוא הילוק.

²⁵ וכך כתב גם הנמוק"י בדף כה. מדפי הרי"ף ביבמות בשם הריטב"א.

²⁶ לעיל אות ד', תוס' העלה חשש זה כנימוק לגבי קבלת דברי ר' אבין, ע"ש. בשו"ת נו"ב מהדורא תניינא, יו"ד סימן ל' כתב שנו של הנו"ב "ובאמת הנ"י שם עמד על זה דח"ו לחשוד לת"ח שהוא משקר וכתב דע"י שהוא נושא ונותן בהלכה אומר בדדמי. לכן גם למעלתו לא ירע הדבר אם אין אנו מאמינים לו בדבר שאין להאמין ונראה לעינים שהוא שקר מוחלט כמ"ש במכתבי הראשון. ואפשר ששמע זה מפי אחד מארחי פרחי וזכרונו כוזב לו לומר שהדר בו אאמ"ו הגאון ז"ל".

תלמיד חכם שבא אי זה ענין של עצמו לידו אין ראוי לו שיאמר דבר בשם רבו או בשם אחרים כדי ללמוד ממנו אותו דבר שהוא אומרו לראיה או עדות על מה שהוא רוצה ודורש לעצמו שמא יחשדוהו שאינו כן אלא שהוא אומרו מעצמו בשם אחרים להנאתו והוא שאמרו כל תלמיד חכם שמורה הלכה ובא אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ר"ל קודם מעשה שנזדמן לו ואם לאחר מעשה אמרה אין שומעין לו...

כלומר ודאי שת"ח אומר אמת, אולם אין אנו מקבלים דבריו לאחר מעשה משום החשד שאומר להנאתו.

ח. במקרה בו לא מדובר בנאמנות ביחס לאחרים, אלא הוא נמצא במצב של "לאחר מעשה", האם יהיה מותר לו לסמוך על שמועה מפי רבו (שעדין לא אמר אותה לאחרים), לפי רש"י יש מקום להתיר שהרי הוא יודע שאינו משקר, אבל לפי שיטת הריטב"א מסתבר שעליו לחשוך בעצמו שמא מחמת להיטות הוא טועה, ולשיטת המאירי אם אחרים אינם יודעים מסתבר שאין מקום לחשד²⁷.

ובעיקר הענין תמה בעל הדבר אברהם ביבמות עז. והציע לבאר:

²⁷ ויש לעיין האם לדמות לדברי הגמ' בחולין מד: "אמר רב חסדא, איזהו תלמיד חכם, זה הרואה טרפה לעצמו", עי"ש בראשונים את המקרה (האם הכוונה שאסר לעצמו אף שיש צדדי היתר), וכתב שם המאירי: "תלמיד חכם ראוי לו שיראה טרפה לעצמו ר"ל שאם נולד בה ספק והיא שלו ויש לו בה צדדין להיתר וצדדין לאיסור ראוי לו להיות נוטה לאיסור ושלא לחוס על ממון עצמו ואם שמש תלמידי חכמים הרבה עד שאפשר לו להודיע היתרה לכל בבירור עד שלא ישאר עליו שום חשד הרי זה רשאי לעשות כן בלי פקפוק אף על פי שאחרים פקפקו בה ועליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". ויתכן שהוא לשיטתו בסוגייתנו. ובהמשך הסוגיא שם: "דרש מר זוטרא משמיה דרב חסדא, כל מי שקורא ושונה, ורואה טרפה לעצמו, ושימש תלמידי חכמים עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". ומוכח שגם להיתירא.

כל ת"ח שמורה הלכה ובא אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם לאו אין שומעין לו...וצ"ע הא עד אחד נאמן באיסורין גם במקום נגיעה צא ולמד מעיקר דינא דעד אחד דילפינן מנדה ומתירין אותה לבעלה ע"י עדותה והרי אין לך נוגע גדול מזה. וכל אדם נאמן על בהמה ששחטו בכשרות ואפילו בדברים שאינם בידו אם אינו נגד חזקת איסור נאמן אדם להתיר ואין שום פסול וחשד נוגע מבטל נאמנות וכ"ש ת"ח דלא משני במלייהו...ואם נימא דבשיקול דעת השוחד יעור עיני חכמים ולכן אינו ראוי להכריע באמח היה מובן, אבל אם אמר הלכה שמקובל הוא כן למה לא נאמין וצ"ע. ואם נימא דמוחר לשנות כדי לאפרושי מאיסורא ולעשות שלא כדין היה מקום לחשוש שההכרעה ידי' תחלה באחרים כדי שיקבלו כדמצינו כיו"ב, א"כ י"ל דחוששים שמפני הנגיעה מכריע לבד ושוב תולה באחר וא"כ יתכן דדוקא ח"ח אינו נאמן שיש לו הכרעוה מדידי'. ומ"מ הפשטוח דהכונה אפילו ת"ח והרמב"ם והרא"ש והשו"ע השמיטו הלכה זו וצ"ע...

והרמב"ם שהשמיט י"ל דס"ל דאין זה הלכה אלא הנהגה ודבר אגדה, ותולה לפי ראות עיני הדיינים, וצ"ע.

האם לאחר מעשה לא יתקבלו דבריו בדבר שאינו נוגע אליו

ט. אין קבלת דברי הת"ח אחר מעשה. האם היא רק בדבר הנוגע אליו הוא בכל דבר שיאמר בשם רבו לאחר מעשה. בסוגיית הגמ' בקידושין דף ע': רב יהודה הצדיק את אמירתו (שקרא לאדם 'עבד') לאחר מעשה, ובבכורות לח': הדיון הינו האם ניתן לחדש חידוש בדין מום בבכורות לאחר מעשה (ולהכשירו)²⁸, וביבמות צח. דובר על היתר נישואין לאחר מעשה. כלומר מדובר בסוגיות בהן אומר החידוש בשם החכם, אומר אותו להצדיק מעשה

²⁸ אמנם יש לדקדק האם היתה שם נגיעה מעשית של הפסד לאדם עצמו או הוראה עם חידוש לאחר מעשה.

שארע לו. וביחס לסוגיא ביבמות עז. בהקשר לדרשה "עמוני ולא עמונית" שנאמרה מפי עמשא, נחלקו ראשונים (לקמן) האם הדבר נגע גם לו. וכתב תוס' ביבמות עז. ד"ה "אם" בשם ר"ת:

אם קודם מעשה אמרה שומעין לו - אר"ת דהיינו דוקא היכא דהוא עצמו נוגע בדבר כגון [יתרא] שהיה צריך לאותה הוראה²⁹ שהרי בת ישי... וכן בפרק נושאים על האנוסה (לקמן דף צח. ושם) גבי גר שהעיד על אשתו ושבעה בניו ובפי' עשרה יוחסין (קדושין דף ע:.) גבי עובדא דרב יהודה בכל דוכתא דמייתי לה היו הן צריכין לאותה הוראה אבל אם אין צריכין לאותה הוראה שומעין לו אף על פי שלא אמרה עד שעת מעשה³⁰.

אמנם המאירי ביבמות עז. ציין למחלוקת בדבר:

²⁹ שעמונית מותרת לעיל בהערה 16.

³⁰ שו"ת משנה הלכו חלק י"ז סימן ק"ב: "וראיתי בשו"ת עצי חיים חו"מ סי' ז' שהביא דברי הש"ס יבמות ודברי ר"ת והעלה דבר יקר דלכאורה מצינו אדרבה בדבר איסור שהוא נוגע גם לעצמו ואפילו במקום שלא היה נאמן לעלמא מ"מ אם נוגע גם לו הרי הוא נאמן, ולמשל שוחט אמאי נאמן על שחיטתו הא עד אחד אינו נאמן באיסורין היכא דאיתחזק איסורא? בשלמא היכא שבעצמו אכל איכא למימר שאינו חשוד לאכול נבילות וטריפות עיין הג"א חולין דף ח' ע"ש מה שתי', וכן מצינו באוכל אצל ע"ה אם הוא אכל בעצמו גם אחרים יאכלו דעל לפנ"ע אינו נזהר, גם הרמב"ן בח"י ריש גיטין האריך אשה נאמנת נגד חזקת נדה ותי' כיון דהאשה בכלל האיסור נאמנת, ולכאורה מבואר היפוך דברי התוס' יבמות, דלר"ת היכא דנוגע לעצמו וצריך לאותה הוראה אינו נאמן, וכאן רואין ההיפוך? ותירץ דמה שאמרו אינו נאמן ואם גם הוא בכלל האיסור נאמן (=גם לאחרים) - היינו דוקא קודם שעשה מעשה והורה היתר לעצמו, כמו בנדה דנאמנת לבעלה אינה נחשדת לעשות שתי רעות היינו להכשיל את אחרים שהוא בעלה וגם היא תעשה איסור, אבל היכא שכבר עשתה מעשה לעצמה ואח"כ תלך להעיד בזה על אחרים בזה לא מהני מה שהיא עצמה בכלל האיסור, די"ל אדרבה היא נוגעת בעדות כיון שכבר עשתה האיסור ומיגו דנחשדת על עצמה כ"ש דנחשדת להכשיל אחרים. וז"ש בגמ' דעמשא אם קודם מעשה אמרה היינו שהוא לעצמו לא עשה מעשה להורות לו היתר שומעין לו משום שאינו חשוד להכשיל לאחרים וגם לעבור על איסור בעצמו, אבל אם לאחר שנהג היתר לעצמו אין שומעין לו לעדותו על אחרים כיון שכבר נחשד בזה כשנהג היתר לעצמו, ומישוב דברי התוס'... ויל"ע ברבריו וכי עד עד אחד שנאמן באיסורים ואכל מאותו מאכל ואחר כך שאלו אותו האם מעושר ואמר שכן, לא יהיה נאמן כי כבר אכל? ולכאורה לולי דבריו היה מקום לחלק בין עובדות שלגביהם נאמן לבין פסקי הלכות, וצ"ע.

כל תלמיד חכם שמורה הלכה ובא ר"ל שאומר דבר חדוש בשם רבותיו אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם אומרה בשעת מעשה אין שומעין לו ואף על פי שאינו נוגע בדבר מצד עצמו³¹ וכן יראה מסוגיא זו בהדיא שהרי עמשא לאו נוגע בדבר היה³².

ומכל מקום יש מפרשים דוקא בשאומרה לאי זה זכות של עצמו אם להוראה שהורה אם לאי זה מעשה של עצמו וזו שבכאן עמשא נוגע בדבר היה³³...

ויש לעיין (ע"פ שיטתו הראשונה של המאירי) מאיזה טעם לא נקבל את דברי הת"ח לאחר מעשה, כאשר אין לו נגיעה בדבר (ועל פי טעמי הדין לעיל באות ז') ושמא כל דבר 'חדש' שלאחר מעשה יכול לעורר חשד (כשיטת המאירי) או שמא יש לו נגיעה נסתרת ולכן הוא אינו אומר אמת (כשיטת רש"י) או אינו מדייק (לשיטת תוס').

לאחר מעשה – מה נחשב מעשה / לקיים דבריו שאמר מקודם

י. בפשטות "אחר מעשה" פירושו אחר שהתעוררה שאלה מעשית כלשהי. ויש לעיין האם כאשר יש מחלוקת בהלכה (שאיננה בהכרח ביחס למקרה שאירע) והם נושאים ונותנים ביניהם, ואז אחד הצדדים מחדש שיש לו שמועה מרבו כשיטתו – האם גם מציאות זו נחשבת "לאחר מעשה" שהוא

³¹ וכך גם נקט הגו"ב מהד"ת יו"ד סימן ל': בביאור שיטת רש"י: "ופירש"י דשמא מחמת המעשה הבא לידו אמרה. ואף שהתוס' כתבו שם וכן פסק הרמ"א בי"ד סוף סימן רמ"ב דזה הוא דוקא בדבר הנוגע לתלמיד חכם בעצמו מ"מ פשט דברי רש"י לא משמע כן...".

³² בניגוד להבנת תוס' שהיתה לו נגיעה בענין.

³³ המשך דבריו שם: "שאף הוא היה בא מצד אחד מזרעה של רות המואביה שהרי בן אחותו של דוד היה דכתיב ואחיותיהם צרויה ואביגיל וכתוב ועמשא בן איש יתרא הישראלי אשר בא אל אביגיל בת נחש אחות צרויה אם יואב", עיין הערה 16.

רוצה לחזק את דבריו³⁴ ? וכתב על כך בראשון לציון ליו"ד סימן רמ"ב
סעיף ל"ד:

ויותר נראה, דאפילו אינו נוגע לדידיה, אם אחר שהורה ובא לומר
לחזק הוראתו שכך הוא מקובל הו"ל כנוגע לו הענין ואינו נאמן, הגם
דמה שהורה הוא לזולת³⁵.

וביש"ש בגיטין פרק ד' סימן ל"א דן אודות גט שהתעורר ספק האם שמו
של המגרש הינו גרשם או גרשון, שחכם אחד סידר שני גיטין לאיש זה
(שיתן את שניהם מכח הספק). ולאחר זמן אותו אדם גירש אשה נוספת
וחכם אחר בשם הר"ל, לא חשש לספק וכתב שמו גרשון בלבד. וכעבור
זמן הגיעה הודעה מקרובי המגרש ששמו גרשון בלבד. וכתב:

מיהו הר"ל לא מהימן שכך העידו או הגידו לו, הואיל ואחר מעשה
אומר אין שומעין לו, כדאיתא פרק הערל (יבמות ע"ז ע"א) גבי יתר
הישראלי, שכל תלמיד חכם שמורה ובא, אם לאחר מעשה אמר אין
שומעין לו וצריכה האשה הזאת גט אחר בשם גרשם.

יא. במחלוקת אודות חידוש הסמיכה על ידי חכמי צפת, שחכמי ירושלים
ובראשם הרלב"ח חלקו עליה, והועלתה הצעה שאחר שחכמי צפת כבר

³⁴ בפסחים קיב. מבואר שר"ע לימד את רשב"י: "אם בקשת ליחנך היתלה באילן גדול". ופירש רש"י:
"אם בקשת ליחנך - לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך. היתלה באילן גדול - אמור בשם
אדם גדול" ויש לעיין האם באמת האדם גדול אמר כך ואומר רשב"י לר"ע, כך יתקבלו דבריו ואל
תאמר בשם עצמך, או שאפילו אם אותו אדם גדול לא אמר כך, אמור בשמו כדי שיתקבל כפי פשט
דברי רש"י, וצ"ע. (ועיי"ש ברשב"ם שפירש בדרך אחרת: "ואם בקשת ליחנך היתלה באילן גדול,
לומר דבר שישמע לבריות ויקבלו ממך. ומשום דנקט לישנא דחניקה נקט היתלה באילן למוד בפני
רב ואמור שמועותיו משמו").

³⁵ עיין מש"כ על דבריו בברכי יוסף ליו"ד רמ"ב ס"ק ל"א ובהרחבת הדברים שם.

עשו מעשה והסמיכו, ישובו שוב לדון בדבר יחד עם חכמי ירושלים³⁶,
כתב על כך בשו"ת הרלב"ח (שהיה בירושלים) בקונטרס הסמיכה
שבשו"ת הרלב"ח:

... שרבני צפת חתמו אעולה³⁷ ודאי הוא גנאי גדול להם להודות בכך
ולעולם לא יחזרו בהם ולכן הם קרובים אצל עצמם ודמי ממש
להחיה דעמשא³⁸. וביאור כל זה הוא בזה האופן, הנה אני תופס
במושלם שכל אי זה רב הן שיחיה מהאמוראים או מהרבנים
שאחריהם שיבא איזה מעשה לידו ויורה עליו ויעשה מעשה בטעות
שהוא גנאי גדול לו ובושה רבה. וזה מלבד שהשכל מחייבו התלמוד
מלא ממנו...³⁹.

א"כ הרי הדיין נוגע בדבר והרי הוא כאלו דן על עצמו והבאתי ראיה
ממאי דכתבו התוס' מעמשא דכיון שהוא היה צריך לאותה ההוראה
הוי נוגע בדבר⁴⁰ וכן גם כן בכאן⁴¹.

³⁶ חכמי צפת סמכו את שיטתם על שיטת הרמב"ם בפרק ד' מסנהדרין הלכה י"א, שאם הסכימו כל
החכמים בא"י למנות דיינים ולסמוך – ניתן לחדש את הסמיכה. ואחת מטענות חכמי ירושלים היתה
שהם לא צורפו לחכמי צפת, וא"כ אין לסמיכה תוקף. ולקמן האם ניתן לקיים דיון נוסף משותף
לחכמי צפת וירושלים.

³⁷ חתמו על דבר שהוא עוולה (על פי הגמ' בכתובות יט:).

³⁸ עיין לעיל אות ז' לגבי דרשתו של עמשא בגמ' ביבמות עו: (לעיל הערה 16) שנחלקו ראשונים
האם היתה לו נגיעה, והרלב"ח נוקט שכן.

³⁹ רציין שם לכמה סוגיות בהם נאמר שאמורא כיחש על פסק הלכה "משום כיסופא", ואף בתנאים
היה מעשה שכזה, ע"ש.

⁴⁰ לעיל אות ט'.

⁴¹ ושם בהמשך דבריו: "ולפי האמת אף ע"פ שהשויתי הנושאי' חלוק גדול יש ביניהם לענין בלתי
נאמנות החכם בהם בעמשא דהדין הוא נוגע לדיין כדי להסיר פגם מגופו עצמו אף על גב דאמר
מימרא חדשה החכם בשם אחר דלית לן למיחש דמשקר בכונה ואמר מימרא דלא הות בעולם אפ"ה
אין שומעין לו ואף על גב דליכא מאן דפליג עליה בהחיה מימרא אבל בנדר דידן ליכא מימרא חדשה
ולא ראייה וקיום הדין וביטולו הוא תלוי בהבנת דברי הרמב"ם והרמב"ן ולומר הדיין ככה הוא פי'
דבריהם או אינו ככה הוא דבר קרוב מאד מטעם מה שכבר אמר ולדעתו ודאי אומר אמת ולכן אין
שומעין לו ואף על גב דליכ' גנאי לחכם מצד פסול גופו אלא מצד הכבוד לבד שטעה במ"ש דמשום
ההוא גנאי אף על גב דהוא פורתא לא ס"ל השתא בפירוש' דלישנ' אלא כדמעיקרא וזהו הכ"ש
שכתבתי אני כמבואר בדברי מאד וז"ל ואפי' אי הו אמרי מימרא בשם אחר דודאי ליכא למיחש

כלומר בית דין שפסקו פסק (ובנידון שלפנינו כבר עשו מעשה וסמכו),
אינם כשרים לשבת שוב בדין עם חכמים נוספים כדי לדון שוב בדבר
ונחשב הדבר "לאחר מעשה" שאין שומעין לו⁴².

יב. המהר"י בי רב (מחכמי צפת – ונסמך על ידיהם) חולק על הרלב"ח מכל
וכל וכפי שהובאו דבריו בקונטרס הסמיכה שם:

שהבין... שמי שהורה בדין הלכה למעשה ובא לפני חכם אחר זה הדין
ויש מחלוקת בינו ובין חכם אחר זה שכבר הורה פסול לאותו מנין
רחמנא ליצלן מהאי דעתא נמצאו כל הדיינים פסולין לכל דין שכבר
עשו מעשה ולא יכנסו למנין באותו הדין... ועוד אני תמה עליו שכתב
שאינו חושד לחכמי צפת שבכוונה יחלקו אלא משום דהורו
בראשונה נראה להם שהדין כך,

דמשקר לא הווי מהימני כמו בעמשא, כ"ש היכא דלא אמרי מימרא חדשה אלא שאומרי' שלא נראה
בעיניהם שפי' דברי הרמב"ם והרמב"ן כדברינו שודאי אין שומעין להם". וע"ע שו"ת צמח צדק
אבהע"ז ס"ו אות ב' שבדין דין שהתירו על סמך "הגדת עד נתן הנ"ל, גנאי גדול להם אם היה מתברר
שלא היה כדאי להתיר ע"פ עדות זו" אכ"ה הו"ל כמו דבר השייך לדידיה לכך י"ל דאין נאמן להעיד
על זה... אמנם עי"ש חילוקיו על פי הטמעים השונים באות ז'.

⁴² יש לעיין האם דברי הרלב"ח הינם על פי שלשת השיטות בטעם הדין שאין שומעין לאחר מעשה
– לעיל אות ז'.

ואני אומר דנפקא מינה לפי דעתו שמי שדן דין א' פעם א' פסול לאותו
דין דכיון שהורה פעם א' חייב או זכאי נאמר אף עתה יורה כך וה"ל
כמקבלי שוחד⁴³...⁴⁴.

⁴³ ובהמשך דבריו כתב: "עוד נפקא מינה שמאחר שכבר פסק הקונדרים שלו שאין לנו כח בזמן הזה לעשו' סמיכה אפילו שאח"כ יעמוד בסברתו ולא יודה לראיות שיכתבו שאר החכמים להעמיד האמת ויאמר הוא שאינו מודה בזה כיון שהוא נוגע בכבודו שכבר חתם שאין לנו כח בזמן הזה לסמוך לא יועילו דבריו לפי שנראה לו שכן האמת כמו שכתב על חכמי צפת ועוד שיות' נוגע לכבודו שלפי דעתו עשו לו חכמי צפת עלבון גדול שלא שמוהו לראש ולקצין במנין ההוא ואין יודה עתה למה שעשו ואף על פי שנר' מלשוננו שהוא נזהר מזה סוף דבר גדול כבודו וגם דקדקתי בדברי המשיב הזה וראיתי שלפעמים מבזה את החכמים ולפעמי' יחשוב אותם בחזקתו יותר חסידים מהאמוראים שבכאן כתב שאינו חושד אותם שבכונה יכחישו האמת אלא אולי שתועלת כבוד יעור עיני שכלם ויעמידו בסברתם".

ובשו"ת חכם צבי סימן קל"א חיוק את דבריו: "והם חזקים כראי מוצק ראויים למי שאמרן דאלת"ה אילו כל הגאונים וכל פוסקי הלכות והרבנים הגדולים בעלי שאלות ותשובות המפורסמות בעולם פה אתנו חיים היו פסולין לרדן בדינים שבאו מבוארים בספריהם וחלילה להעלות כזה על הדעת ואף מהרל"ח החולק בנ"ד ההוא היינו משום שעשו רבני צפת מעשה כמבואר שם והורו הוראה גמורה דתו כסיפא להו מילתא למיהדר בהו". ובאורים סימן י"ז ס"ק י"ד כתב: "אבל אם בדין אחר דומה לזה פסק הדין או כתב דרך כלל על דין הלזה יש כן דעתו פשיטא דמותר לישב בדין אם בא מעשה דומה לזו לידו, דאל"כ פסלת כל החכמים יושבי על מדין וחכמים המחברים חבורי טהרה בפסקי דינים, וזה פשוט, והאריך בזה הכנה"ג, ע"ש". ועיין בהשגת הגרי"ש אלישיב זצ"ל בקובץ תשובות ח"א קצ"ד.

אמנם כתב הש"ך בחו"מ סימן י"ז ס"ק ט': "אכן אם כבר נשאל מדיין וכתב לו פסק ודעתו עליו, אין רשאי לפסוק דחשיב כנוגע. כ"כ שם. וכ"כ ר"ל נ' חביב באגרת הסמיכה אשר לו [נ"ה ולא לבדן]". אמנם יש מקום לחלק בין לד באותו הדין עצמו לבין דין נוסף דומה לו. ובשו"ת עצי חיים (הרב חיים צבי טייטלבוים) חו"מ סימן ז', בתשובה להרב הגדול בתורה וגו' אברהם מאיר גלאנצער האריך בענין זה ובר"ה "ולפ"י ז"ל" כתב שאם הדיין פסוק בין שני בעלי דין אם חזר הדין אינו יכול לפסוק דהוי נוגע לחזק דבריו הראשונים, אבל אם פסק הדין לעלמא למקרה שידומן מעשה, יכול לפסוק, ע"ש עור.

⁴⁴ בשו"ת האדמו"ר הזקן סימן נ"ח וביתר הרחבה באגרות בעל התניא סימן נו, ובאגרות קודש לאדמו"ר הזקן סימן ס"ח, ובאגרות קודש מהדורה חדשה סימן ח' כתב שיש החולקים עליו והוא מוכן לבוא ולבאר את שיטתו (ובהקדמה ביארו שחפצו לנדרותו "עבור נוסח האר"י ז"ל אשר תיקן... ועבור לימוד הקבלה"), והוא מוכן לבוא ולהבהיר את שיטתו אבל רק בפני אנשים שעוד לא חרצו את דינו מקודם שהם כבר "פסולים לרדן לנו" כיון שכבר הורו בדבר. אגרות בעל התניא ובני דורו, אגרת ק"ב עמ' קע"א, תשובת הרב לוי יצחק מברדיטשוב אודות פקוק בהנהגת בעל התניא: "הנה אשר מתרעם... הנה קודם כל אשתמיטתה ש"ס ערוכה בכמה מקומות שלאחר מעשה אינו נאמן להעיד⁴⁴".

ובשו"ת משנה הלכות חלק ח' סימן קל"ד דן אודות עדויות שנות שנאמרו בשם האדמו"ר מסאטמר אודות תיקון עירובין בניו יורק שיש רבנים שהעידו שהכשיר ואף תרם ויש ד' רבנים שהעידו שלא הסכים לא במנהגן ולא בברוקלין וכך שיש סתירה בדבריהם. ותחילה הציע שמראש אסור ולאחר שנים חזרו בו והתיר. ועוד כתב: "והשנית נראה לפמ"ש בגמ' יבמות דף ע"ז... אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם לאו אין שומעין... ומעתה בדין נמי כיון דלדעת הנ"ד רבנים הא הוראה תלוי שישמעו לפני שנים ולא אמרוה מקודם ועכשיו שהיה נוגע בדבר זה כידוע לכל, שאלו הרבנים מטעמים הפאליטיים שלהם לא רצו בתיקון העירוב, א"כ אין לשמוע לעדותם כלל כיון דליכא מילתא דעבידא לגלויי והיה כל זה אפילו אם לא היה עדות מכחשת נגדם נמי לא היינו יכולים לסמוך על עדות זו כיון

מתי ניתן לשמוע מחכם אף לאחר מעשה / נאמנותו של בועז

יג. על אף הקביעה שאין לקבל דברי חכם (בשם חכם אחר) רק אם אמר אותם קודם מעשה, מבואר שיש מקרים שנוכל לקבל ממנו אחר מעשה:

- כאשר יש חכם נוסף שיכול לומר אותם דברים (קידושין ע:)⁴⁵ או בית הדין שנאמר בשמו שכך פסק קיים (יבמות עו:)⁴⁶.
- כשיש מקרה אחר ידוע שמוכיח שכן הורה החכם (יבמות צח:)⁴⁷.
- כאשר באותה שעה אומר הלכה נוספת ששמע מפי החכם באותו מעמד וכיון שמקבלים את דבריו באותה הלכה מתקבלת גם ההלכה

שלדעתם ידעו ולא העידו על זה קודם לכן... ושם בהרחבה. ויש להגדיר את סוג הנגיעה שבפנינו שלא נזכרה בגמ' ושמה בצד מה דומה לדיון על הסמיכה שבפנינו. ובתשובה נוספת המשנה הלכות בחלק י"ז סימן ק"ב, התייחס למחלוקת על הסמיכה וכתב: ואשר נראה עוד לחלק בין הפוסק בדרך כלל ובחיבורו, ובין הפוסק הלכה למעשה לאדם ידוע ונוגע לו, דהנה הפוסק בחיבורו שחיבר לעצמו ובא אחד וראה שם מה שפסק ונהג עצמו על פיו ונמצא שטעה שהגם שנכשל זה על ידי המחבר שהוא מ"מ אין לו טענה נגדו כי יאמר לו מי בקשך לעשות מעשה מה שראית בספרי ולכן לא הוי נוגע בדבר אם יבקשנו אחר לדון, אבל הפוסק הלכה למעשה לאדם ידוע הנה אם טעה בדין כבר יש לו טענה שעל ידו יצא מכשול לו ויש לו עליו תרעומות, ואולי לפעמים גם טענת ממוץ...".

⁴⁵ "הא איכא רב מתנה דקאי כוותי" – ועיין בהערה הבאה.

⁴⁶ "שאני הכא דהא שמואל ובית דין קיים" וכתב שם רש"י בד"ה "דהא שמואל" – "ומילתא דעבירא לאיגלויי הוא ולא משקר בה". ומוכח מדבריו שאין צורך לגשת לבית הדין ולברר אלא עצם העובדה שקיימת יכולת בירור די בה. אמנם במעשה בקידושין דף ע: שרב יהודה אמר לאחר מעשה ואמר ש"רב מתנה קאי כוותי", נאמר שם בגמרא: "מתנה לא חזייה לנהרדעא תליסר שני, ההוא יומא אתא, אמר ליה: דכיר מר מאי אמר שמואל...". ויש לעיין האם כוונת הגמ' לומר שיש צורך לשאול בפועל כדי להוכיח את הדבר או שדי בכך שאפשרי לברר, רק בנידון שם כיון שהגיע רב מתנה, שאלו אותו. אמנם יש מקום לדון האם יש הפרש בין מקרה בו החכם עצמו שהורה ניתן לשאול אותו לבין מקרה בו עוד אדם יכול לומר שאותו חכם יודע.

ועיין ליד ציון הערה 9.

⁴⁷ בן יאסין העיד על גר שנשא אשת אחיו וכששאל אותו גר כיצד עשה זו השיב שכל הורה רבי עקיבא, ולמרות שהיה לאחר מעשה הוא נאמן כיון שהיה יכול להראות: "הרי אשה ושבעת בניה" ופירש רש"י שם: גירות ושבעת בניה שהתיר להן רבי עקיבא לישא איש את אשת אחיו ומהן למדת".

ש"לאחר מעשה" (יבמות צח).⁴⁸

יד. על פי הטעם האחרון (שאומר הלכה נוספת) ביאר החתם סופר בכתובות דף ז: כיצד האמינו לבועז שרצה לשאת את רות שכינס מזקני העיר ודרש בפניהם את הדרשה האומרת שרק מואבי אסור לבוא בקהל אבל מואבית מותרת⁴⁹ ולכאורה אין לשמוע לו שהרי לא אמרה הלכה זו "קודם מעשה"⁵⁰:

והנה בס' עצי ארזים סי' ס"ג הקשה איך האמינו לבועז באמרו עמוני ולא עמונית הא אמרי' ביבמות ע"ז ע"א דאם אמר בשעת מעשה אין שומעי' לו ? ! וקושיא זו מעיקרא ליתא לפע"ד דוקא כשאמרו מקבלה כמו שאמר אבנר כך מקובלני אבל אם אמרו מדרשא דקראי שומעי' ומאן לימא לן דבועז לאו מדרשא אמרו⁵¹.

⁴⁸ רש"י יבמות צח. ד"ה "ואי בעית": "...מגו דמהימן אהא, מהימן נמי אהא, דניכרין דברי אמת". ויל"ע מדוע לא לומר ההיפך (אמנם על כך יש להשיב שאין סיבה לחשוד בהלכה השניה), וגם מדוע לא לחשוד שאומר עוד הלכה נוספת שידוע שכך יתקבלו דבריו ? וצ"ע. וע"ע שו"ת מהרש"ם חלק א' סימן נ"ז ד"ה "ועוד נראה".

והריב"א בסוגייתנו מביא ראיה לשיטתו (עיין לעיל אות ז'): "ולפיכך כל שמסיים שנאמר [לן] דבר אחר עם ההלכה ההיא באותו מעמד ראיה היא והוכחה שנוכח ההלכה יפה ואינו אומר בדדמי כלל, שאילו היינו חוששין לו לשקר כלל כי אמר מילתא אחריתא בהדה [נ"א: בהדדי] דילמא איערומי מערים" ויל"ע מה הראיה והרי יתכן שאת ההלכה האחרת אומר יפה אבל זו שחשובה לו עתה אינו מדקדק בה, וצ"ע.

⁴⁹ כתובות ז' ע"ב: "ויקח עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה.... ורבי אבהו, בהאי קרא... מאי דריש ביה ? ההוא מיבעי ליה למידרש: עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית". כלומר באותו מעמד פרסם בועז הלכה זו.

⁵⁰ הרב ראובן מרגליות זצ"ל בניצוצי אור ליבמות עז. ביאר שמעיקרא בועז לא היה נוגע, כיון שתחילה פנה בועז אל הגואל שקרוב ממנו שהוא יגאל וישא את רות ולא הוא עצמו ועבורו נדרשה הדרשה המתירה מואבית ורק לאחר שהגואל לא רצה, בועז נשא אותה, וכך בשעת הדרשה הוא לא היה נוגע בדבר. ובחומת אנך לשמואל א' פרק כ"א דן כיצד היה יכול אחימלך להאמין לדוד והרי מדובר בשעת מעשה.

⁵¹ עיין לעיל בהערה 18 ויש לעיין מה הטעם שדרשה תתקבל, בשלמא אם מוכיח דבריו ממשנה או מסברא, דבריו יתקבלו מפאת עצמם, אבל אם דורש דרשה, לכאורה יש מקום לרדן מדוע לא דרש דרשה שונה, וא"כ אין לקבל דבריו אא"כ יוכיח אין דרך אחרת לדרוש הפסוק (ובגמ' ביבמות עז: עז. נו"נ בדרשה זו).

ולולי דבריו שם הייתי אומר דמשו"ה אמר בועז נמי 'עמוני ולא עמונית' דהשתא נמי היכא דמהימן אעמוני שאינו נוגע ה"נ מהימן אמואבית כדאיתא דהך סברא ביבמות צ"ח ע"א ע"ש. ועמוני' ומואבי' תרי מילי נינהו דטעם איסור' עמונית רק משום אשר לא קדמו. ומואבית אשר שכר עליך. וה"ל תרי הוראו' ומגו דמהימן אהא מהימן אהא נמי...⁵²

פסק הרמ"א ובזמן הזה

טו. רמ"א יו"ד סימן רמ"ב סעיף ל"ו פסק:

ותלמיד חכם שאמר דבר הלכה בדבר השייך לדידה (תוס' בשם ר"ת ונ"י), אם אמרה קודם מעשה שומעין לו ואם לאו, אין שומעין לו (ש"ס פ' הערל ריש דף ע"ז ותוס' ונ"י שם ד"מ ס"ס רמ"ה). ודוקא שאמר: כך קבלתי, אבל אם אומר דבר מסברא ומראה פנים לדבריו והוא נראה, שומעין לו. (נ"י בשם הריטב"א)⁵³. אבל אין שומעין לדידה, דלמא מדמי דברים להדדי שאינן דומים. אבל אם הוא פשוט, שומעין לו. (רבינו ירוחם סוף נתיב ב' ובשם הרא"ש).

אמנם הרמב"ם והשו"ע השמיטו דין זה להלכה, ושמא טעמם על פי דברי רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב ב' חלק ה':

⁵² אמנם החת"ס הקשה על עצמו: "דא"כ קשה ביבמות ע"ז נמי להימני' לאבנר במגו ע"ש". ונראה שכוונתו לדף עו: שם אבנר מכשיר את דוד בפני שאול ודואג ואומר לה: "תנינא, עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית", והקשו עליו לא קיבלו את דבריו. ולכאורה כיון שאמר גם הלכה שאינה נוגעת לו, יש לקבל את דבריו מכח הקבלה. ואמנם יש מקום לומר שהקושיא שם היתה על הדרשה ולא על הנגיעה בדבר (ומה עוד שאבנר עצמו לא היה נוגע). ושמא כוונת החת"ס שונה, וצ"ע. וכתב במרומי שדה חגיגה טז: "וקשה לי הרי כמו כן נחלקו לענין עמוני ולא עמונית כדאי' ביבמות דף ע"ו ב'. אלא צ"ל דכיון שלא היה מחלקותם אלא לשעה לא חשיב, דאח"כ נמנו וגמרו".

⁵³ עיין הערה .

...וכתב רמ"ה דוקא בדורות הראשונים דהו גמרי ליה לגמרא על פה
אבל עכשיו שאין יכול להורות אם לא שיהיה לו עקר בגמרא אפילו
שלאחר מעשה אמרה כיון שמביא מעשה ממתניתין או מגמרי או
משאר מכלתי נאמן ע"כ.

וא"כ אין כיום מציאות כזו, ולכך השמיט השו"ע, אולם הרמ"ם אין דרכו
להשמיט הלכות שאינן נוגות בזמן הזה, ושמא הרמב"ם אמנם מביא
הלכות לעתיד לבוא, אבל הלכה זו אינה אמורה לחזור כי כבר יש בידינו
תורה בעל פה.

אולם רבינו ירוחם שם בהמשך דבריו כתב:

וכתב הרא"ש וי"ל דעכשיו נמי כל מעשה שבא הוא בגמרא, אלא
שמדמי מילתא למילתא ואיכא למיחש שמדמה בלא דמי ע"כ. ונ"ל
דאם הוא פשוט במשנה או בגמרא או בפסק א' או בשום גאון או
מגדולי האחרוני דאין לחוש לכל זה ונאמן.

ועוד יש מקום לומר שכיון שתנאי החיים משתנים ומתחדשים, יש הוראות
מחכמים, ואם יבוא אדם למסור את הוראתם לאחר מעשה, ג"כ יש לחוש
כנ"ל, וא"כ יל"ע מדוע הושמט הדין ברמב"ם ובשו"ע וצ"ע. ולעיל באות
ח' הובאו דברי הדבר אברהם, שהשמטת הרמב"ם נובעת מכך שהוא סובר
שזה דבר הנהגה ואגדה. ולכאורה יל"ע בדבריו כיון שבסוגיות הגמ' (לעיל
אות ו') מוכח שהקשו על מי שאמר דבר הלכה לאחר מעשה ומדוע לא
השיבו שאין זו הלכה, ושמא היתה אפשרות לישב למרות זאת מאחת
הסיבות המתירות לקבל דבריו לאחר מעשה (לעיל אות יג), וצ"ע.

קונטרסי ועד טוב

- ❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.
- ❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.
- ❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.
- ❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.
- ❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז.
- ❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אבב תשע"ז.
- ❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.
- ❖ האם הולכין בממון אחר הרוב – חשון / כסלו תשע"ח.
- ❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.
- ❖ ראוי לבילה – שבט תשע"ח.
- ❖ באים כאחד – אדר תשע"ח.
- ❖ אי אפשר לצמצם – ניסן תשע"ח.
- ❖ כדי דיבור – אייר תשע"ח.
- ❖ חכמה ואינה מלאכה – סיון תשע"ח.
- ❖ אדם בהול – תמוז תשע"ח.
- ❖ לכשיטמא יטהר – אלול תשע"ח.
- ❖ תרתי דסתרי – חשון תשע"ט.
- ❖ תדיר ושאינו תדיר – כסלו תשע"ט.
- ❖ אין אדם משים עצמו רשע – שבט תשע"ט.
- ❖ אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת – אדר א' תשע"ט.
- ❖ פרהסיא – אדר ב' / ניסן תשע"ט.
- ❖ התחלה בזמן האסור וסיום בזמן המותר – אייר תשע"ט.
- ❖ ויתור משלו עבור פיקוח נפש של חבריו – סיון תשע"ט.
- ❖ לאו המחזק את העשה – אב/אלול תשע"ט.
- ❖ לבוד – אלול תשע"ט.
- ❖ רוב – מרחשון תש"פ.
- ❖ אונס ביום אחרון – כסלו/טבת תש"פ.
- ❖ כלי שני – טבת/שבט תש"פ.
- ❖ מי יפקח את הנפש – שבט תש"פ.
- ❖ אונס ושוגג בפיקוח נפש – אדר / ניסן תש"פ.
- ❖ פסול עדות – האם יבוא להעיד ? / סיון תש"פ.
- ❖ פס"ר דלא נח"ל – דרגת האי נוחות – תמוז תש"פ.
- ❖ גרמא בשבת, הותרה או נאסרה – אלול תש"פ / תשרי תשפ"א.
- ❖ מיעוט המצוי – חשון תשפ"א/כסלו תשפ"א.
- ❖ העין יכולה לראות – טבת תשפ"א.
- ❖ אין המחשבה הולכת אלא אחר העובד – שבט תשפ"א.
- ❖ אם רצה להקריב מקריב – אדר תשפ"א.
- ❖ דרך המלאכה על פי שעתה ומקומה – ניסן תשפ"א.
- ❖ תוקפו של חיוב שבטלה סיבתו – סיון תשפ"א.
- ❖ טומאת התהום – תמוז תשפ"א.
- ❖ מעשה שבת שהתבטל – אב תשפ"א.
- ❖ ספיקא דרבנן – אלול תשפ"א/תשרי תשפ"ב.
- ❖ כפיה במצוות – מרחשון תשפ"ב.
- ❖ טעות בשיקול הדעת – כסלו תשפ"ב.
- ❖ דבר התמוה לרבים – טבת תשפ"ב.
- ❖ עם הארץ – אדר א' תשפ"ב.
- ❖ שליח ציבור מרוצה לעם – אדר ב' תשפ"ב.
- ❖ נכנס לספק ולא נכשל – אייר תשפ"ב.
- ❖ מעשה חול (עוברין דחול) – אב תשפ"ב.
- ❖ מלאכה שהיתה נעשה בלעדיו – חשון תשפ"ג.
- ❖ גרמא, אמירה לנכרי, שינוי, שנים שעשאוה – סדרי עדיפות – טבת תשפ"ג.
- ❖ אומדנא שלמפרע תחיל איסור – שבט תשפ"ג.
- ❖ שבות דשבות – אדר תשפ"ג.
- ❖ אמירת תהילים לרפואה – ניסן תשפ"ג.
- ❖ חזרה לקדמותו – אותו דבר או דבר חדש ? – אדר א' תשפ"ד.
- ❖ קיום מצוה בספק שישאר גם אחר קיום המצוה – אדר ב' תשפ"ד.
- ❖ הפרשת תרומ' כשאין כוונתו לאכול – תמוז תשפ"ד.
- ❖ מעשה שבת כשהיה יכול לעשות אותו מעשה בדרך היתר – אלול תשפ"ד.
- ❖ כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק – מרחשון תשפ"ה.
- ❖ יודע האמת ואינו יכול להוכיחה לאחרים – טבת תשפ"ה.
- ❖ דלא נגררו בתירה – שבט תשפ"ה.
- ❖ חילל שבת עבור פיקוח נפש – האם צריך כפרה – אדר תשפ"ה.
- ❖ חומרא שאינה שווה לכל נפש – סיון תשפ"ה.